Reddiye Geleneği ve Tevfik İleri

Doç. Dr. Vefa Taşdelen
Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
vefa@yildiz.edu.tr

Özet

Reddetmek; bir iddiayı kabul etmemek, savunma yapmak, tezlere karşı antitezler öne sürmek demektir. Tarihte çeşitli reddiye örnekleri vardır. Burada sözünü edeceğimiz reddiye geleneği, özellikle pozitivist felsefe ile ortaya çıkan ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli örneklerini gördüğümüz, İslamiyet'in bilime, felsefeye, eğitime, ilerlemeye karşı bir din olduğu tezi karşısında, bir bakıma hikmet geleneğinin yeniden dirilişinin ilk işaretleri olarak da değerlendirebileceğimiz reddiye geleneğidir. Bu bildiride söz konusu reddiyelerden ikisi, Ahmet Mithat ve Namık Kemal'in reddiyeleri üzerinde durulacak, konu Tevfik İleri'nin söz ve icraatları açısından değerlendirilecektir.

Tevfik İleri'nin reddiye geleneği ile ilgisini, sorunun tespit ve çözüm yollarını da içerecek şekilde üç aşamada kurabiliriz:

(1) İslamiyet'in bilime, felsefeye, gelişmeye, ilerlemeye karşı değil, aksine bunları teşvik eden bir din olduğunu beyan etmesi.

(2) İslam toplumlarındaki gerileme ve çöküşün İslamiyet'in kendisinden değil, onun "gerçek özü" ile anlaşılamamasından kaynaklandığını, bunun da kimi durumda "hurafe" olarak yansıma bulduğunu vurgulaması.

(3) Milli eğitim bakanlığı döneminde "anlama sorunu"nu ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli icraatlarda bulunması.

Tevfik İleri'nin ortaya koyduğu bu çaba, İslam toplumlarına kendi zihinsel ve kültürel sorunlarını çözebilmeleri ve tarihin bir noktasında sekteye uğramış olan hikmet geleneğini yeniden canlandırılabilmeleri konusunda açık bir bakış açısı sağlamıştır. Onun reddiyesi, bir yandan İslamiyet'i irtica ile özdeşleştirenlere, bir yanan da onu bir hurafe dini haline getirenlere karşı olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tevfik İleri, reddiye, İslamiyet, bilim, felsefe, eğitim.

Giriş

Tarihte çeşitli reddiyeler vardır. Bunlardan biri, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve günümüze değin etkisini devam ettiren reddiye geleneğidir. İslam dininin bilime, felsefeye, eğitime, gelişme ve ilerlemeye muhalif bir din olduğu görüşü karşısında yapılan savunma, bu geleneğin özünü oluşturur. Bu bildiride söz konusu reddiyelerden ikisi öne çıkarılarak Tevfik İleri'nin konuya ilişkin görüş ve icraatları ile ilişkilendirilecektir. Bu reddiyelerden ilki John William Draper'in *History of the Conflict Between Science and Religion* (*Bilim ve Din Arasındaki Çelişkinin Tarihi)* başlıklı kitabında dile getirdiği ve İslam'ı bilim karşıtı bir din olarak ortaya koyan görüşler karşısında, söz konusu eseri Osmanlı Türkçesine çevirerek karşı tezlerle birlikte *Niza-ı İlmü Din* başlığı altında dört cilt olarak yayımlayan

Ahmet Mithat Efendi'nin ortaya koyduğu reddiye, ikincisi ise Ernest Renan'ın 1883 yılında Sorbon Üniversitesi'nde verdiği, aynı yıl içinde kitap olarak da yayımlanan *L'Islamismé et la Science* (*İslam ve Bilim*) başlıklı konferansında dile getirdiği görüşler karşısında Namık Kemal'in ortaya koyduğu reddiyedir.

Reddiye geleneği içinde Namık Kemal'den Ahmet Mithat'a, Mehmet Akif'ten Nurettin Topçu'ya, pek çok aydının ismini anmak mümkündür. Son iki asrın zihinsel tarihi, bu sorunla hesaplaşmanın da tarihidir. Zamanın aydın bilinci, bir bakıma bu zor sorun karşısında sınanarak kendini ortaya çıkarmıştır. Hikmet geleneğinin yeniden diriliş çabası olarak da değerlendirilebilecek bu gelenek, İslam uygarlığı içindeki entelektüel kriz üzerinde de durmuş, çöküşün ve zihinsel bozulmanın nedenlerini de araştırmıştır. Ortaya çıkan sonuca göre çöküşün nedeni İslam'ın kendisinde değil, gerçek özüyle anlaşılamamasındadır. İşte Tevfik İleri'nin reddiye geleneği içindeki etkin yeri bu noktada ortaya çıkar. Çeşitli konuşmalarında İslam'ın bilime, düşünceye, eğitime, medeniyete engel bir din olmadığını, aksine bunları teşvik eden bir din olduğunu vurgulayan Tevfik İleri, İslam'ın gerçek özüyle anlaşılabilmesi için iki önemli girişimde bulunur. Bunlardan ilki, ilkokul müfredatına konulan seçmeli din eğitimi dersi, ikincisi ise aydın, eğitimli ve kültürlü din adamı yetiştirme projesi. Bu açıdan bakıldığında Tevfik İleri'nin reddiye geleneğine katkısı yalnız söylem planında değil, icraat ve eylem planında da olmuş, hala da olmaktadır. Bu katkının güçlü ve dönüştürücü bir katkı olduğunu söylemek gerekir. Tevfik İleri, bu uyanışı, toplumumuzun kendi değerlerine dönmesi açısından önemli bulur; ama yalnız bu değildir: onda diğer İslam toplumlarına örnek oluşturabilecek bir potansiyel ve kapasite de görür.

Tevfik İleri'nin kimi demeç ve icraatlarını reddiye geleneği içinde ele alacak olan bu bildiride ortaya çıkan sorunları şu şekilde sıralamak mümkün: Reddiye geleneği ne demektir, bu geleneğin İslam kültürü içindeki yeri nedir? Sorun nasıl ortaya konmuş ve ne tür bakış açıları geliştirilmiştir? Tevfik İleri'yi bu gelenek ile ilişkilendiren, bu geleneğe yaklaştıran özelliği nedir? Ele aldığımız bu soruları, eğitim, kültür ve düşünce tarihi içinde kalarak cevaplamaya çalışacağız.

(1) Tarihsel Yaklaşım

Tarihte çeşitli reddiyeler vardır. Sokrates'in savunması, kilise babalarının yazdığı apolojiler bu türdendir. Reddiye, iddialar karşısındaki savunma, eleştiri ve çürütme çabalarından oluşur. Bu anlamda, öncelikle kendini, kendi çabasını doğru anlatabilme girişimini ifade eder. Reddiyelerle, dışarıdan yöneltilen iddialar çürütülmeye çalışılarak, işin aslının hiç de iddia edildiği gibi olmadığı görüşü dile getirilir. Sokrates, öğrencisi Platon tarafından kaleme alınan *Savunma*'sında kendisini idama mahkûm eden Atinalılara şöyle seslenir: Ey Atinalılar, siz beni sorgulamalarım, düşüncelerim, çocuklarınızı tanrılarınız konusunda yanlış inanışlara sevk ettiğim ve bu şekilde onların ahlakını bozduğum konusunda suçluyorsunuz; ama ben size sorgulanmamış bir hayatın yaşanmaya değmeyeceğini söylesem, şimdi siz ona da karşı çıkarsınız (bkz. Platon, 54, vd.).

Akıl ve vahiy, felsefe ve din arasındaki ilişki sorunu, Hıristiyanlıkla birlikte ortaya çıkmıştır. Zira Hıristiyanlık, pagan Antik Yunan ve Antik Roma kültürünün felsefe, hukuk, edebiyat ve sanat geleneği üzerine doğmuştur. Bu dönemdeki din adamı ve filozofların başlıca sorunu, din ile felsefe, akıl ile vahiy arasında nasıl bir ilişki olduğu konusunda ortaya çıkmıştır. Yüzlerce yıl, bu ikilem giderilememiş, en sonunda Katolik kilisesinin öğretisini oluşturan Aquinolu Thomas, İbn Rüşt'ten aldığı esinle akıl ve vahiy, din ve felsefe arasında bir uyumun bulunduğunu, zira her ikisinin de Tanrı'nın iradesine tabi olduğunu, işleyiş ve düzenlerinin O'nun tarafından konulduğunu söylemiştir. Buna göre vahyin bir hakikati varsa akılın da bir hakikati vardır ve bu ikisi arsında herhangi, bir çelişki olamaz.

Modern çağ, Kant'ın deyişi ile aklın ergenliğe girdiği, kendi ayakları üzerinde durmaya, dünyayı kendi gözeleriyle görmeye başladığı bir çağdır. Bilimle din arasındaki mesafe giderek açılmış, pozitivizmle birlikte bilimselci yaklaşım ideolojik bir tarzda ortaya çıkmıştır. Bunun bir ifadesi olarak, Aguste Comte'un üç hal kanununda da ifade bulduğu üzere, artık zamana aklın ve bilimin egemen olduğu, dini söylemlerin ise vadesini tamamladığı anlayışı egemen bir dünya görüşü haline gelmiş ve kendisine geniş bir taraftar kitlesi bulmuştur. Bu bağlamda John William Draper ve Ernest Renan gibi filozoflar İslam'ın bilime, eğitime ve ilerlemeye engel bir din olduğunu iddia etmişler, İslam toplumlarındaki geriliği buna bağlamışlardır. Draper 1875 yılında yazdığı *History of the Conflict Between Science and Religion* (*Bilim ve Din Arasındaki Çelişkinin Tarihi*) isimli itabında Katolikliğin bilime ve gelişmeye engel bir inanış olduğunu söylerken, İslamiyet'e de aynı bakış açısından yaklaşmıştır. Kitap kısa süre sonra Fransızcaya tercüme edilmiş ve konuya ilgi duyan Osmanlı aydınları arasında da söz konusu edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve ilk kadın romancılarımızdan olan Fatma Aliye Hanım, Ahmet Mithat Efendi'ye, bir konuşma esnasında Draper'in kitabını okuyup okumadığını sormuş, o da okumadığını söyleyince kitabı kendisine hediye ederek okuduktan sonra üzerinde konuşmak istediğini söylemiştir (Ahmet Mithat, 3-4). *Niza-ı İlmü Din*'in hikâyesi böyle başlamış, Ahmet Mithat Efendi, Draper'e, İslamiyet'in bilime ve ilerlemeye engel teşkil eden bir din olmadığı görüşünü temele alan bu eseriyle 1895 yılında cevap vermiştir.

Reddiye geleneğinin bir başka örneği ise Namık Kemal'de bulunur. Ernest Renan 29 Mart 1883 tarihinde Sorbon üniversitesinde verdiği *L'Islamismé et la Science* (*İslam ve Bilim*) başlıklı konferansta, başlıca İslam'ın bilime, felsefeye, eğitime ve ilerlemeye engel bir din olduğu görüşünü dile getirir. Konferans metni, bir gün sonra *Journal de Debats*'da yayımlanarak konu kısıtlı bir çevrenin dışına çıkar. Metin aynı yıl kitap halinde yayınlanır; kısa süre sonra da Almanca ve Rusça çevrileri yapılır. Söz konusu metnin Türkçe çevirisi 1946 yılında Milli Eğitim yayınları arasından çıkan Renan'ın *Nutuklar ve Konferanslar* adlı kitabında da yer almıştır. Renan'ın söz konusu iddiaları karşısında İslam dünyasından tepki ve eleştiriler gelmekte gecikmez. Bunlardan ilki Cemalettin Efgani'nin reddiyesidir. Efgani, Renan'ın konuşmasının yayımlandığı gazeteye bir eleştiri yazısı gönderir ve bu yazı 18 Mayıs 1883 tarihinde yayımlanır. Petersburg imamı ve müderrisi Atâullah Bâyezidof da, yazdığı ret yazısıyla Renan'a cevap verir. Bu reddiye bir müddet sonra Türkçeye de çevrilerek. *Redd-i Renan: İslâmiyet ve Fünûn* ismiyle yayınlanır.

Söz konusu reddiyelerden en önemlisi kuşkusuz Namık Kemal'in reddiyesidir. Namık Kemal, Renan'ın konferansını dinlememiş, fakat konferans metnini çok iyi şekilde okumuş ve hemen aynı yıl içinde Temmuz ayından itibaren *Renan Müdafaasını* yazmaya başlamıştır.[1] Bu görüşlerini bir mektup ya da bir gazete makalesi şeklinde değil, kitap formunda kaleme almıştır. Söz konusu çalışma ancak Namık Kemal'in ölümünden 20 yıl sonra, 1908 yılında yayımlanabilmiştir. Namık Kemal, bu reddiyede, Renan'ın iddialarına tek tek cevap vererek İslamiyet'in bilime, eğitime, felsefeye, gelişmeye muhalif bir din olmadığını, aksine bunları teşvik eden bir din olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaya, Korlaelçi'nin deyişi ile Renan'ın "ilmi olamayan hakikat dışı ithamlarını" tek tek ele alarak delilleriyle çürütmeye çalışmıştır.

Tabii sorun burada bitmez. Draper'e ve Renan'a cevap vermek, sorunu ortadan kaldırmaz. İslam toplumlarındaki geriliğin, çöküşün, sefaletin sebebi nedir? Batılı ülkeler, kültür ve uygarlık yarışında ilerlemişler, bilimde teknolojide birbirini izleyen büyük hamleler yapmışlar, İslam dünyası bu yarışta yerini alamamıştır. Öyleyse İslam toplumlarındaki sorun

[1] Namık Kemal'in *Müdâfaanâme*'yi Renan'ın konferansından yaklaşık 3 ay kadar sonra yazmaya başladığı anlaşılabilir. Mustafa Asım Bey'e yazdığı 20 Temmuz 1883 tarihli bir mektupta, *Müdâfaa*'nın yazılış süreci ile ilgili olarak şu bilgileri verir: "Ernest Renan, İslamiyet'in maârife mâni olduğuna dâir bir hutbe irâd etmiş; risâle şeklinde de basılmış. Bihevli'llahi Teâla ekser delillerimi gene Fireng kitaplarından ve hattâ kendisinden alarak onu gönlümün istediği gibi tepeliyorum." (Namık Kemal, 1973: 299, 305).

nedir? Ziya Paşa bu duyguyu, meşhur beytinde şu şekilde dile getirir: "*Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm/ Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün virâneler gördüm."* Bu hayati sorun, Mehmet Akif'i de hayatı boyunca meşgul etmiştir. Onun cevap aradığı en önemli sorunun İslam toplumlarının mevcut sorunu olduğunu söyleyebiliriz. O, bütün şiirlerinde, bütün çalışmalarında, bu problemin kaynağını anlamaya çalışmıştır. Bir zamanlar Semerkant'ta dönemin en ileri astronomi çalışmalarını yapan bir milletin çocukları şimdi ne olmuştur da ay ve güneş tutulduğu zaman sokaklarda tenekeler, dümbelekler çalarak ayı istila eden kötü güçleri kovalamaya çalışmaktadır? (Mehmet Akif, 168). İslam toplumunu hurafe ve batıl inanış içine sevk eden tutum ne olabilir? Mehmet Akif, *Safahat*'ta da anlattığı üzere, Almanya seyahati esnasında Avrupa kültürünün düzenine, temizliğine, toplumsal yapısına, ilmine hayran olur ve kendi içindeki çelişkiyi açıklayabilmenin yollarını arar. Şöyle bir sonuca varır: Sorun İslam'da değil, dinin özünü anlayamamaktadır. *"İslam'ın ancak namı kalmış Müslümanlarda"* der. İşte sorunun temelinde bu vardır. Bu yüzdendir "hüsrân-ı millî". Böylece tembelliğin, cehaletin, hurafenin adı din olur. Bütün bunlar, dinin anlaşılmamasının, gerçek özünün açığa çıkarılmamasının bir neticesidir (Mehmet Akif, 324).

(2) Tevfik İleri ve Reddiye Geleneğine Katkısı

Namık Kemal İslam dünyasındaki gerilemenin İslam'ın kendisinden değil, Haçlı seferleri ve Moğol istilaları sonucu âlimlerin öldürülmesi, kütüphanelerin yakılması ve ortaya çıkan kaos durumunda geleneğin kaybedilmesi hususuna bağlar. Haçlı ve Moğol istilalarının yok ettiği şey, yalnız kütüphaneler, bilginler, medreseler değildir; aynı zamanda zihniyeti ve geleneği de yok etmiş, bu şekilde İslam toplumları zihinsel bir çöküş ve gerileyiş içine girmişlerdir. Bu çöküşten çıkış İslam zihninin yeniden inşa edilebilmesi, İslam aklının yeniden faaliyete geçirilebilmesi ile mümkün olacaktır.

Tevfik İleri, gerek söylemleri gerekse eylemleri ile reddiye geleneğine katılır. Çeşitli vesilelerle söylediği İslam'ın bilime, gelişmeye, eğitime, medeniyete engel bir din olmadığı görüşü, Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılış töreninde yaptığı konuşmada şu şekilde ifade bulur: **"**Bir âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir.", "Teşrih öğrenmek din için şarttır.", "İlim isteklisi, rahmet isteklisidir", "Çin'de de olsa ilmi isteyin", diye bilgiye en büyük değeri vermiş olan ve "Bana bir harf öğretenin kulu kölesi olurum." demek suretiyle öğretmeni varlıkların en azizi telakki eden, "temizliğin imandan olduğunu" söyleyen, çalışmayı emreden ve Hazreti Ömer'in ağzı ile "Çocuklarınızı sizden sonraki zaman için hazırlayın" diyen bir din salikleri, eğer ilimsiz kalmışlarsa, tembel kalmışlarsa, temiz olamamışlarsa ve asrın gidişatına ayak uyduramamışlar, geri kalmışlarsa, bunun sebebi İslamiyet olmamak icap eder." (HYTİ, 17). 13 Ağustos 1951 tarihindeki Antakya Kongresinde de "*Kuran* irticaı reddeder." diyerek, İslamiyet'in bilime, eğitime, gelişmeye, medeniyete engel bir din olmadığı görüşünü tekrarlamıştır (HYTİ, 139). 29 Haziran 1960'ta Yassıada'da yazdığı bir günlükte de, İslamiyet'in istediği ve hedeflediği insan tipini iki kelime ile özetler: "Münevver" ve "medeni" (İleri, 69).

O, bu sözleriyle, reddiye geleneğine dâhil olarak, bu geleneğin kültür ve uygarlık ideali içinde Draper'in ve Renan'ın tezlerine de cevap vermiş olur. Kendisi yalnız söz makamında değil, icraat makamında da bulunan birisi olarak sözlerini icraatları ile desteklemiştir. Bu husus onu reddiye geleneği içindeki ayrıcalıklı yerini oluşturur. Mehmet Akif gibi onun için de en büyük sorun, İslam'ın gerçek özüyle anlaşılamaması sorunudur. Bu husus, Müslümanların kendisinden kaynaklanır. Bunun sonucu olarak İslam toplumlarında öyle bir görüntü ortaya çıkmıştır ki, İslam'ın özüyle bağdaşmadığı gibi, bu görüntülere bakan kişiler de ilk anda İslamiyet'in bilime, düşünceye, ilerlemeye muhalif bir din olduğu izlenimine kapılabilmişlerdir.

Tevfik İleri, İslam'ın gerçek özüyle anlaşılamamasını sorun olarak gördüğü için asıl çabasını bu noktada yoğunlaştırmış, adeta bunu kendisi için bir ödev olarak görmüştür. Bu ödev

yerine getirildiğinde İslamiyet'in çehresi değişecek, aydın yüreklerin ve zihinlerin dini olacaktır. İlkokullara konulan seçmeli din dersi aydınlanma çabasının ilk ayağını oluşturur. Zorunlu değil seçmeli olması da dersin özüne ve özgürlükçü yapısına uygun niteliktedir.[2] İlkokulda verilmesi ise pedagojik bir tutumun ifadesidir. Bu pedagojik tutumun gerekçesini şu şekilde açıklar: "İlkokul çocuğu terbiye ve telkin çağındadır. Çocuk dinini ancak telkin yoluyla öğrenecektir. Binaenaleyh çocuk Allah, peygamber vardır diye öğrendiği bu ilk bilgiyi bütün ömrü boyunca unutmayacaktır. Hâlbuki liseye gelip de kozmografya, astronomi, fizik okuyan bir öğrenci Allah var diye inanmıyorsa artık onun fikrini değiştiremezsiniz" (HYTİ, 139). 22 Ağustos 1952'de Rize'de yaptığı bir başka konuşmada, bu eğitimin niteliği konusunda bilgiler veriri. Şöyle der: "Çocuklarımıza Müslümanlığın hakikatini öğretmeye çalışıyoruz, hurafe ve safsatadan daima kaçınacağız" (HYTİ, 140). Bu noktada onun eğitim ideali de tam olarak ortaya çıkmış olur. Bu ideal içinde, uygun bir şekilde verilecek din eğitimi, hurafeyi yıkan, İslam'ı kendi saf doğası içinde ortaya çıkaracak bir aydınlanma biçimi olarak dile gelir. Tevfik İleri, birçok konuşmasında İslam'ı kendi aydınlık özü içinde, halis ve samimi bir şekilde anlamaktan söz eder. Bu gerçekleştiği zaman, toplumun önemli sorunlarının çözümü de kolaylaşacaktır. 13 Ağustos 1951 yılında Antakya kongresinde şöyle der: "Genç ve münevver din adamları yetiştireceğiz. Böylece birkaç sene sonra Pilavoğlu'nun tükürüğünden şifa ve kehanet uman vatandaşlarla birlikte ticanilik de kalmayacaktır" (HYTİ, 139).

Tevfik ileri, din konusunda, dinin kendi sahih, halis ve içtenlikli doğasıyla çelişmeyen; bilimi, ilerlemeyi, tefekkürü, eğitimi ve medeniyet değerini teşvik eden gerçek mesajının anlaşılabilmesi için, konunun en önemli boyutuna el atar; o da İslam'ı iyi anlamış din adamlarının yetiştirilmesi idealidir. 20 Kasım 1959 yılında Yüksek İslam Enstitüsünün açılış töreninde yaptığı konuşmada, İslamiyet'in bilime, ilerlemeye engel teşkil ettiği iddialarının tarihi gerçeklerle bağlaşmadığını, bu iddiaların bizzat milli tarihimizle çürütüldüğünü, Müslüman toplumların geri kalmışlığı konusunda en mütekâmil din olan İslamiyet'in hiçbir kusurunun olmadığını belirtir. Bu noktada Yüksek İslam Enstitüsünün açılışını önemsediğini şu şekilde ifade eder: "Bu müessese, Ankara İlahiyat Fakültemizin yanında, milletimize İslamiyet'i her türlü hurafeden ari olarak ve bütün halisiyetiyle telkin edecek, edebilecek kifayette ve liyakatte münevver din adamları yetiştirecektir." Onun için bu önemli bir görevdir. Zira münevver din adamlarının yetişmesi ideali, yalnız Türkiye üzerindeki atalet bulutunu dağıtmakla kalmayacak, diğer Müslüman toplumlara da örnek olabilecektir (HYTİ, 89).

Sonuç

Tevfik İleri bir filozof değildir, bir bilim adamı da değildir. Ancak heyecanı, umudu, en önemlisi de medeniyet tasavvuru olan aydın bir siyaset adamıdır. Bu da onun konuşma ve icraatlarına bir derinlik ve tutarlılık kazandırmıştır. Tevfik İleri'nin milli ve manevi bakış açısının oluşması ve gelişmesinde, yukarıda sözünü ettiğimiz reddiye geleneği ve uygarlık tasavvurunun önemli bir payı olduğu söylenebilir. Tevfik İleri, Mehmet Akif'in *Asım'ın Nesli*'nde cisimleştirdiği neslin öncülerinden biridir. Bu ideal, yine Mehmet Akif'in görüşleriyle örtüşür şekilde 14 Mayıs 1951 yılında Ahlak Terbiyesi Kongresinde yaptığı konuşmada şu şekilde dile gelir: "Garp medeniyetine dâhil diğer milletlerle müşterek bu [bilim, düşünce, sanat gibi] temel kıymetlerin yanında, asıl bizi biz yapan milletimize has manevi kültür kıymetlerini de çocuklarımıza benimsetmek ve bu kıymetleri ilerde yükseltmek irade ve kudretine eriştirmek, okullardaki eğitim ve öğretimin esas gayelerindendir." Nitekim Mehmet

[2] Tevfik İleri, 14 Mayıs 1954'te Ahlak Terbiyesi Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada geçen şu ifadeler, onun özgürlük fikrini de ortaya koyar. Şöyle der: "Hürriyet, ferdin şahsiyet olabilmesi yolunda kendi değer ve kabiliyetlerini inkişaf ettirmek için cemiyet hayatında bulunması gerekli imkânlara sahip olması olarak mütalaa edilebilir… Hürriyetin var olduğu bir cemiyette ilim, sanat, siyaset ve ticaret sahasında her çeşit kabiliyetin inkişafı için bütün kapılar açıktır." (Bkz. HYTİ, 133).

Akif de *Safahat*'ta şöyle der: *"Yalınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini; Veriniz hem de mesainize son sür'atini. / Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız; / Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin…"* (Mehmet Akif, 187).

Kaynakça

Ahmet Mithat, *Niza-ı İlmü Din*, Tecüman-ı Hakikat Marbaası, Dersaadet, 1313, 3-4.

Bâyezidof, A. (1308). ***Redd-i Renan: İslâmiyet ve Fünûn*.** Çev. Gülnar Olga de Lebedeva – Ahmed Cevdet. Dersaadet: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.

Draper, J. W. (1875). *History of the Conflict Between Science and Religion.* New York: D. Appleton and Company.

Ersoy, M.A. (1977). *Safahat*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Her Yönüyle Tevfik İleri, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları (Metin içinde HYTİ şeklinde kısaltılarak verilecek)

İleri, T. (2003). *Yassıada ve Kayseri Günlükleri*. Haz. Cahide İleri. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Korlaelçi, M. (2002). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*. Ankara: Hece Yayınları.

Namık Kemal. (1973). *Mektuplar III*. Haz. Fevziye Abdullah Tansel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Namık Kemal (1989). *Renan Müdâfaanâmesi*. Haz. Abdurrahman Küçük. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Platon. *Sokrates'in Savunması*. Çev. Teoman Aktürel. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Renan, E. (1883). *L'Islamismé et la Science*. Ed. Calmann Lévy, Paris: Avicenne Maison Michel Lévy Frères.

Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar*. Çev. Ziya İhsan, Ankara: Milli Eğitim Yayınları.